

УДК 30.32+323

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ

Любомира Мандзій

*Львівський національний університет імені Івана Франка
Філософський факультет, кафедра політології
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна
e-mail: l.mandziy@meta.ua*

Стаття присвячена методології дослідження політичної еліти. Проаналізовано поняття «політична еліта», «політичний клас». Розглянуто теорії політичної еліти, які сформувалися в рамках ціннісного, та структурно-функціонального підходів до її інтерпретації. Визначено основні риси політичної еліти як групи, що здійснює управління суспільством. Охарактеризовані методи дослідження політичної еліти, зокрема метод позиційного аналізу; репутаційний, аналізу прийняття стратегічних рішень (концептуальний).

Ключові слова: політична еліта, політичний клас, влада, ціннісний підхід, структурно-функціональний підхід, позиційний аналіз, репутаційний метод, метод аналізу прийняття стратегічних рішень.

Еволюція поняття політичної еліти від ідей у Стародавньому Китаї до цілісних теорій та навіть науки елітології в сучасності свідчить про важливе значення політичної еліти в житті суспільства. К. Мангейм, Г. Лассуелл, А. Каплан наголошують на необхідності політичної еліти, наділяючи її такими рисами: шляхетністю, мужністю, справедливістю, компетентністю.

У науковій літературі політична еліта не є єдиним поняттям, що описує групу, яка здійснює управління суспільством. Ще Гаetano Моска використовував термін «правлячий клас», як сукупність владних структур та інститутів держави, а також суспільно-політичні рухи і партії, які програмно й ідеологічно формують владу. Цілком можна погодитися з висновком О. Криштановської, що «політична еліта» є верхівкою «правлячого класу», його своєрідною інтелектуальною й професійно-компетентною аристократією. Дослідниця у своїх працях дає наступне визначення еліти: «Еліта – це правляча група суспільства, що є верхньою стратою політичного класу. Еліта стоїть на вершині державної піраміди, контролюючи основні, стратегічні ресурси влади, приймаючи рішення загальнодержавного рівня. Еліта не тільки править суспільством, але керує політичним класом, а також створює такі форми організації держави, при яких її позиції є ексклюзивними. Політичний клас формує еліту й у той же час є джерелом її поповнення» [3, с. 73].

«Політичний клас» є більш загально-інтеграційним поняттям, найширшим визначення всіх учасників політичного процесу в суспільстві незалежно від владного статусу й керівних повноважень, від ступеня впливовості і важелів управління, від

ідеологічних та духовних особливостей, від кількісного та якісного складу тощо. Політичний клас – це правляча і політична еліта, політичні лідери, верхівка політичних партій і рухів, адміністративно-управлінські структури загальнодержавного й регіонального рівня, еліта інших прошарків населення, яка більш-менш активно діє в політичних процесах суспільства.

Російський вчений М. Афанасьєв вважає, що термін «еліта» не тільки вказує на колективну верхівку (керівництво), але й має на увазі визначені параметри функціонування влади: 1) нестановий характер правлячого класу, вільне рекрутування – право на кар'єру; 2) конкуренція «вертикальна»: легальність опозиції (контреліти), можливість зміни уряду; 3) конкуренція «горизонтальна»: боротьба за вплив між різними групами (суб'єктами), що складають правлячий прошарок; 4) суспільне визнання «правильності» домінування тих чи інших груп, засноване на дотриманні ними законів і встановлених процедур.

Політична еліта як частина політичного класу володіє низкою особливих рис, які вирізняють її з-поміж інших елементів політичного класу та суспільства в цілому. До таких рис належать: 1) престиж соціального статусу політичної еліти; 2) можливість реального впливу на прийняття політичних рішень; 4) діяльність представників політичної еліти спрямована на досягнення влади, участь у політиці є самореалізацією осіб; 5) відносна інтеграція еліти, спільні політичні інтереси, спрямовані на здобуття влади; 6) можливість інституційного та правового впливу на інститути політичної системи; 7) визначення ціннісних рамок політичного дискурсу в суспільстві: поняття та символи, які використовує політична еліта, стають поняттями й символами в процесі комунікації між індивідами та суспільними рисами.

Політична еліта є багатоаспектним явищем: у науці накопичилося багато підходів до розуміння політичної еліти, трактувань цього поняття. Для вивчення політичної еліти застосовується низка наукових методів дослідження, які дозволяють розкривати різні аспекти явища політичної еліти.

Системний метод. Суспільство є системою, тобто сукупністю взаємопов'язаних елементів, зв'язків між ними, що є цілісним утворенням та демонструє здатність до саморегуляції. Цей метод дозволяє визначити політичну еліту як один з елементів політичної системи, що володіє лише її властивими функціями. За допомогою системного методу можна виявляти імпульси політичної системи та реакцію на них, взаємообмін інформацією між суспільством та політичною елітою, ефективність якого впливає на діяльність політичної еліти.

Особливі перспективи перед вивченням політичної еліти відкриває синергетика – теорія про універсальні закономірності розвитку складних динамічних саморегульованих систем. Синергетичний метод дозволяє стверджувати, що розвиток системи – це зміна стабільних станів системи короткими хаотичними періодами – точками біфуркації, що обумовлюють подальший стабільний стан. Саме в ці періоди найімовірнішою є зміна політичних еліт.

Структурно-функціональний метод загалом дозволяє визначити складові елементи явища, яке вивчають. Саме завдяки цьому методу з'ясуємо структуру політичної еліти, визначаємо взаємозв'язки між елементами еліти. Цей підхід також дозволяє вивчити закономірності функціонування, механізми відновлення цілісності політичної еліти, а також дозволяє з'ясувати функції політичної еліти як елемента

політичної системи, порівняти їх із функціями інших елементів системи та політичної системи в цілому.

Біхевіористичний метод забезпечує дослідження поведінки політичної еліти, дозволяє сформувати перелік стимулів, які впливають на політичну поведінку, прогнозувати її реакцію. Особливо актуальним є метод для вивчення кризових ситуацій, станів зміни політичної еліти, укладання елітних пактів.

Комунікативно-кібернетичний метод дозволяє досліджувати діяльність політичної еліти крізь призму інформаційних потоків, побудованих на принципах зворотного зв'язку й мережі цілеспрямованих комунікативних дій, що забезпечує зв'язок між керівниками та керованими. Окрім цього, цей метод дозволяє визначити політичну еліту як групу, що формує дискурс у суспільстві, прагне за допомогою влади контролювати інформаційні потоки.

Зазначимо, що дискусії про розуміння політичної еліти виникли в другій половині ХХ ст. Це пов'язано з тим, що до цього часу в традиційних суспільствах було чітко визначено, хто займає вищі ієрархічні позиції в суспільстві, – особи, які отримали статус через походження та матеріальні статки. У ХХ ст. з появою постіндустріальних суспільств, зростанням добробуту населення в розвинутих державах, появою значної кількості критеріїв, які забезпечують особі соціальні статуси змінилися й форми політичної еліти, що й спровокувало наукові дискусії щодо визначення поняття «політична еліта».

Водночас дослідники майже однозначно визначають суть політичної еліти – влада. Адже семіологічне ядро поняття «еліта» – це влада як така. Влада, що є системотворчим елементом, суттю політики, основним ресурсом реалізації політичних інститутів, є й суттю політичної еліти. Політична еліта прагне до влади: щоправда, мотивація цього прагнення може бути двох типів: соціометрична та езопова. Езопова мотивація влади означає прагнення влади для самореалізації, заради самої влади. Соціометрична мотивація – це прагнення влади як інструменту для досягнення інших громадських цілей (наприклад, добробуту, порядку тощо). Не варто ідеалізувати соціометричну мотивацію: політик повинен самореалізовуватися; ідеальним є поєднання мотивацій. Влада – це не лише ціль для політичної еліти, це й ресурс, що часто стає предметом торгів та обміну між елітними групами. Влада – цінність, яка об'єднує різних осіб у єдину соціальну групу та політичний інститут – політичну еліту, а отже, влада – суть політичної еліти.

Чинні теорії щодо визначення політичної еліти прийнято розділяти на два підходи: структурно-функціональний та ціннісний.

З позиції структурно-функціонального підходу простежуємо наступні визначення еліти: чиновники вищого рангу, наділені формальною владою в організаціях та інститутах, що визначають соціальне життя (Т. Дай); особи, що займають владні позиції (А. Етціоні); специфічні владно-політичні групи, які представляють виконавчу частину правлячого класу (М. Нарта).

Структурно-функціональний підхід до розуміння політичної еліти, визначає її за позиціями та функціями, які ця група виконує в суспільстві. Ця група визначається незалежно від особистих якостей індивідів, їхнього економічного статусу, соціального походження. Натомість, важливим є місце в системі органів управління суспільством, місце в політичній ієрархії, можливість впливу на прийняття політичних рішень. У найбільш узагальненому вигляді німецький учений Г.

Ендрувайт подає наступне структурно-функціональне визначення: еліта – це соціальний суб'єкт, група, члени якої вирішальним чином впливають на характерні для цієї суспільно-політичної системи соціальні процеси і в силу цього здебільшого займають привілейоване становище порівняно з іншими членами суспільства [5, с. 99-102].

Прихильники ціннісного підходу трактують еліту як: «Богом натхненні» особистості, що відгукнулися на «вищий поклик» (Ж. Фрейнд); творча меншість, що протистоїть нетворчій більшості (А. Тойнбі); харизматичні особистості (М. Вебер); осіб, що отримали найвищий індекс у сфері своєї діяльності (В. Парето).

Ціннісний підхід акцентує увагу на персональних характеристиках індивідів, які належать до політичної еліти. Передовсім це духовні та моральні якості, які дозволяють вивищуватися над іншими громадянами. При визначенні політичної еліти дослідники вдаються до моральних та оціночних суджень про такі риси, як: пасіонарність, творчість, відповідальність, натхненність осіб, покликаних вищими силами до управління суспільством. Цей підхід підтримує й російський учений Ж. Тощенко: «...до еліти належить не просто той, хто має владу чи гроші (капітал) (причому чим більше, тим краще), а той, хто характеризується необхідним набором громадянських та моральних якостей, які дозволяють без знижок, натяжок і обману називати людей її представниками, як власників всього кращого, що накопичило людство в процесі свого розвитку, бути частиною цивілізації, а не її викривлених модифікацій» [4, с.132].

Представники обох підходів ведуть тривалі дискусії не лише щодо розуміння політичної еліти, але й щодо її наявності в тому чи іншому суспільстві, адже, виходячи з визначення політичної еліти за структурно-функціональним підходом, політична еліта існує в кожному суспільстві, тоді, коли за ціннісним підходом еліти – тобто групи високоморальних відповідальних творчих осіб – можна не віднайти в суспільстві, адже оцінка наявності цих рис залежить від особи дослідника. Однак, представники обох підходів певні, що політична еліта – необхідна соціальна група, що здійснює управління суспільством.

Сьогодні виділяють два принципово різні підходи до визначення еліти: аналітичний і нормативний. Для їх позначення існують й інші терміни: владний і меритократичний підходи, лінія Москі (Мілса, Лассуела) і лінія Парето: структурно-функціональний і нормативний.

Аналітичний підхід використовується як засіб аналізу суспільства на основі альтиметричного («висотного») критерію без будь-якого його ціннісного забарвлення. Еліта при такому підході виступає як частина суспільства, яка займає вищі позиції у структурі влади, в інших сферах суспільства. Аналітичний підхід виходить зі самого факту існування еліти в суспільстві, з необхідності конкретного аналізу еліти в її взаємозв'язках із правлячими класами, масами, суспільством у цілому. З цього не простежується висновок про «вибраність» еліти. Нормативний підхід, навпаки, полягає в ціннісній констатації існування еліти як людей, які володіють перевагами над іншими людьми, а відповідно, необхідності збереження (в тій чи іншій формі) їх панування.

Як бачимо, існують певні труднощі із визначенням поняття «еліта». У науковій літературі найчастіше застосовують три основні методи дослідження політичної

еліти: позиційного аналізу; репутаційний, аналізу прийняття стратегічних рішень, або концептуальний.

Позиційний аналіз (альтиметричний критерій, часто називають функціональним) полягає у виділенні й вивченні представників еліти на основі визначення формальної позиції в інститутах влади. До еліти зараховують осіб, які займають вищі посади в інститутах влади, яких вивчають, наприклад, члени парламенту, уряду, інші високопосадові особи. За цим методом американський дослідник Т. Дай зараховує до еліти осіб, які займають вищі посади в інститутах влади і визначальним чином впливають на політичні події. На думку російської дослідниці О. Криштановської до політичної еліти на підставі позиційного аналізу належать особи, які займають посади, що передбачають прийняття рішень загальнодержавного значення [3, с. 73].

В політичній діяльності вирішальну роль можуть відігравати люди, які не займають жодних організаційних посад, але прямо або опосередковано впливають на тих, кому за статусом належить право приймати рішення. Цей підхід видається формальним, якщо стосується використання ролі осіб, які мають номінальну владу, оскільки ігнорує вплив «тіньових» фігур.

Метод репутаційного аналізу або експертних оцінок ґрунтується на виокремленні людей, які володіють основним об'ємом влади, на основі опитування учасників політичних подій або активних спостерігачів, експертів. Одним з перших цей метод використав відомий американський дослідник Ф. Хантер для вивчення владних відносин у США. Цей підхід широко використовують експерти, складаючи рейтинги відомих політиків. Їх експертні оцінки дозволяють відрізнити тих, хто займає високі посади, але реально безсилий, від тих, хто, насправді, впливає на те, що відбувається на політичній сцені. Використання цього методу дає можливість наблизити результати ідентифікації еліти до реальної ситуації, хоча і цей метод має певні недоліки. Думки експертів завжди суб'єктивні: на них прямо впливають ступінь їх проінформованості й віддана перевага.

Надійним методом ідентифікації політичної еліти є зарахування до цієї категорії осіб, які приймають стратегічно важливі рішення. Використовували цей метод одними з перших американські дослідники Р. Даль, Р. Патнем. Найважливішим цей метод вважає російська дослідниця політичної еліти О. Гаман-Голутвіна і визначає політичну еліту як внутрішньо згуртовану соціальну групу, яка складає меншість суспільства, є суб'єктом підготовки і прийняття (чи впливу на прийняття / неприйняття) важливих стратегічних рішень, і володіє для цього необхідним ресурсним потенціалом [1, с. 99]. Концептуальний метод має багато переваг, при його використанні враховується і прямий, і побічний вплив акторів на процес прийняття рішень. Застосування цього методу теж має суб'єктивні моменти.

Політична еліта становить інтерес і для соціології, тому для її дослідження використовують і соціологічні методи. Російський дослідник К. Гажев визначає три методи соціології, призначені для аналізу диференціації влади на нижчому чи середньому рівні (населений пункт, місто, регіон), тобто вони володіють «мікрополітичним» характером і не можуть замінити макросоціальний аналіз. Перший – довільний метод, оскільки перед початком дослідження заздалегідь встановлюється, яка група в суспільстві чи організації буде вважатися елітою. Виділена група піддається соціологічному аналізу, в якому встановлюються основні соціальні параметри респондентів (статеві, вікові характеристики, освіта, політична

приналежність, попередня практика, рівень доходів, зв'язки). Основним недоліком цього методу можна вважати занадто високу залежність дослідження від того, наскільки адекватне й коректне первинне визначення еліти.

Другий підхід має назву репутаційного методу й полягає у визначенні еліти за допомогою опитувань так званих «кваліфікованих суддів», якими можуть бути обрані видатні державні чи партійні діячі, підприємці. Цей метод може бути використаний і на державному рівні, особливо при аналізі відносин між регіональними й загальнодержавними елітами. Членів регіональних еліт опитують про те, кого вони вважають впливовим і панівним у рамках держави. Зрозуміло, що негативною стороною репутаційного методу можна вважати завищений суб'єктивний фактор (суб'єктивні орієнтації «колегії суддів», політична орієнтація яких здатна значною мірою спотворювати об'єктивну інформацію).

Третій метод визначається, зазвичай, як метод вивчення випадків, коли на основі аналізу прийняття різних рішень під час суспільно-політичного життя «вимірюється» політичний вплив різних особистостей і груп. Усередині даного методу відсутні чіткі критерії визначення міри важливості аналізованого рішення [2, с. 62-63].

Кожен із методів визначення політичної еліти має свої переваги й недоліки, а для збільшення точності дослідники їх поєднують. Отже, політична еліта досліджується за допомогою методів політичної науки, разом з тим зростання ролі та значення еліти привело до формування власних методів досліджень і становлення науки елітології.

Список використаної літератури:

1. *Гаман-Голутвина О.* Определение основных понятий элитологии / О. Гаман-Голутвина // *Полис*. – 2000. – № 3. – С. 97–103.
2. *Гожев К.* Теорія еліт і соціально-філософський аналіз конфліктних ситуацій / К. Гожев // *І*. – 2006. – № 45. – С. 58–65.
3. *Крыштановская О.* Анатомия российской элиты / О. Крыштановская. – М. : Захаров, 2005. – 384 с.
4. *Тощенко Ж.* Элита: кланы, касты или клики? Как назвать тех, кто нами правит? / Ж. Тощенко // *Социологические исследования*. – 1999. – № 11. – С. 123–133.
5. *Эндровайт Г.* Элиты и развитие: Теория и исследование влияний элит на процессы социально-политического развития / Г. Эндровайт // *Политическая наука. Элиты в сравнительно-исторической ретроспективе. Проблемно-тематический сборник*. – Вып. 4. – М., 1998. – С. 6–11.

*Стаття: надійшла до редакції 29.05.2009
прийнята до друку 24.09.2009*

THE METHODOLOGY OF THE RESEARCH OF POLITICAL ELITES**Lyubomyra Mandziy**

*Ivan Franko National University of Lviv
Institute of Philosophy, Department of political science
Universytetska st., 1, 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: l.mandziy@meta.ua*

The article was devoted to the methodology of the research of political elites. The concepts of the political elite and political class were analyzed. The interpretation of the political elite in the frames of value-based and structural - functional approaches was outlined and its lineament as a group that rule the society was presented. The methods of research of the political elite and the political class were described.

Keywords: the political elite, the political class, a power, the value-based approach, the structural – functional approach, the positional analysis, a reputational method of analysis of making strategic decisions.

МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЭЛИТЫ**Любомира Мандзий**

*Львовский национальный университет им. Ивана Франко
Философский факультет, кафедра политологии
ул. Университетская, 1, 79000, Львов, 79000, Украина
e-mail: l.mandziy@meta.ua*

Статья посвящена методологии исследования политической элиты. Проанализировано понятия «политическая элита», «политический класс». Рассмотрено теории политической элиты, сформировавшиеся в рамках ценностного и структурно-функционального подходов к ее интерпретации. Определены основные черты политической элиты как группы, управляющей обществом. Охарактеризовано методы исследования политической элиты, в частности метод позиционного анализа, репутационный, принятия стратегических решений (концептуальный).

Ключові слова: политическая элита, политический класс, власть, ценностный подход, структурно-функциональный подход, позиционный анализ, репутационный метод, метод анализа принятия стратегических решений.